

Гайдук Н. А.,
старший викладач
Маріупольського державного університету

АНАЛІЗ ВАРІАНТІВ КУЛЬТУРНО-ЦІННІСНОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ КОНЦЕПТІВ *TOLERANCJA*, *RÓŻNORODNOŚĆ*, *WIELOKULTUROWOŚĆ* (НА МАТЕРІАЛІ ПОЛЬСЬКОЇ МОВИ)

Анотація. У статті проаналізовано погляди українських і зарубіжних лінгвістів щодо природи культурних цінностей, класифікації цінностей, взаємозв'язку системи цінностей та культури; виявлено структуру фрагментів польської мовної картини світу та її національних особливостей, основні моделі інтерпретації даних концептів.

Ключові слова: концепт, концептуальна картина світу, мовна картина світу, функційно-семантичне поле, цінність.

Постановка проблеми. Поняття культури як системи цінностей є одним з основних, що визначають сутність людини. Система цінностей є атрибутом людської свідомості та визначає його діяльність. Філософи говорять про особливий тип свідомості, що обов'язково виникає в процесі еволюції, – ціннісну свідомість. Поряд із пізнанням світу, інформаційною еволюцією існує ціннісна свідомість і ціннісні відносини як найважливіші характеристики людської життєдіяльності, яка, хоч і протікає в реальному, причинно обумовленому світі й у низці аспектів сама реально обумовлена, але одночасно визначається цілеспрямованістю, вибором, що обов'язково передбачає розрізнення і порівняльну оцінку [1, с. 127]. М.С. Каган також включає ціннісне ставлення до процесу регуляції людської поведінки, який включає до себе також пізнання, проектування і спілкування. Культурно-ціннісна орієнтація, таким чином, є однією з важливих характеристик людського способу пізнання дійсності, а цінності складають основу людського світогляду. У тій чи іншій мірі питання аксіології привертала увагу філософів ще з часів античності, проте й наразі одностайного вирішення питання щодо природи цінностей, щодо єдиної класифікації цінностей не існує, і саме цим зумовлена **актуальність** пропонованого дослідження.

Мета нашої роботи – виявлення структури фрагментів польської мовної картини світу (МКС) на основі аналізу вербальної маніфестації універсальних концептів, які є ключовими у визначенні сутності людини і сенсу її життя, і виявлення основних моделей інтерпретації цих концептів, обумовлених чотирма типами ціннісних відношень і суб'єктною або об'єктною спрямованістю оцінки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Взаємозалежність системи цінностей і культури визнається більшістю дослідників. Так, В.В. Кортава визначає культуру як систему цінностей [2, с. 7]. Г.П. Вишлецов стверджує, що «культура визначається ступенем здійснення цінностей» [3, с. 65]. М.С. Каган говорить про особливу аксіосферу культури, що закономірно склалася в історії культури системи конкретних форм ціннісного ставлення людини до світу [4, с. 55]. Культура, таким чином, визначає ціннісну орієнтацію включеного до неї суб'єкта. Роль культури полягає у вихованні ненаслідуваних форм регуляції поведінки – ціннісних категорій. Тому культур-

но-ціннісні орієнтації не є чимось раз і назавжди встановленим, – вони піддаються змінам відповідно до змін у культурі.

Підкреслимо, що в аксіології відсутня єдина класифікація цінностей. Одні дослідники стверджують, що ціннісні судження мають бути «незацікавленими і ірраціональними» [4, с. 80], тому вони виключають зі своєї класифікації гносеологічні й утилітарні цінності. В їх концепціях систему цінностей складають моральні, естетичні, релігійні, соціально-організаційні цінності. У теорії інших дослідників [3] цінність має багатоврівневу структуру, в яку включаються користь, норма і ідеал. Рівню користі відповідають матеріальні та економічні цінності, рівню норми – соціальні (політика, право, мораль), рівню ідеалу – духовні цінності (релігія, моральність, мистецтво). Загальним негативним моментом обох представлених класифікацій, незважаючи на їх значні відмінності, є те, що до їх основи покладено принцип відповідності галузям суспільної свідомості, а не природа самих цінностей. Тому, на наш погляд, в основу класифікації цінностей слід покласти саме позицію, яка визначає систему координат ціннісного ставлення.

Спіраючись на класифікацію М.С. Кагана, виділяємо такі основні типи цінностей: 1) етичні (моральні) цінності, що визначаються поняттями «добре – погано»; 2) естетичні цінності, в основі яких лежать поняття «прекрасно – потворно»; 3) утилітарні цінності з критерієм відповідності предмета або явища практичним цілям, потребам людини; 4) гедоністичні цінності, природа яких закладена в чуттєвому сприйнятті людини. Чотири виділені типи цінностей мають ієрархічну структуру, яка формується від гедоністичного типу до етичного, при цьому етичний тип – найбільш значущий. Така структура відповідає етапам аксіологічного аспекту пізнання: на першому етапі формуються первинні емоції, що лежать в основі гедоністичних оцінок, на другому етапі «афективне ставлення людини до зовнішнього світу постає в перетвореному вигляді, в результаті чого формуються похідні емоції і раціональне судження про цінності предмета» [5, с. 17].

Усі чотири типи ціннісного ставлення існують рівноправно, але в той самий час залежать один від одного. Система цінностей має свої внутрішні підсистеми, утворені чотирма типами ціннісних відносин: етичним, естетичним, утилітарним і гедоністичним. Н.Д. Арутюнова зауважує з цього приводу, що «...реальний світ – один і єдиний. Ідеальний світ – варіативний. Він розпадається на безліч можливих світів» [6, с. 218]. Елементи цих чотирьох підсистем можуть вступати в складні взаємини. Основною структурною одиницею системи цінностей, як і концептуальної картини світу (ККС) в цілому, є концепт, смислово вершину якого становить оцінний компонент. Один і той самий елемент системи цінностей може входити до різних підсистем, іноді навіть займаючи протилежні позиції на оцінній шкалі. Він

може бути носієм гедоністичної цінності і етичної антицінності або носієм утилітарної цінності та естетичної антицінності. Він також може входити до однієї підсистеми і не входити до інших. Крім того, елементи системи цінностей утворюють складні ієрархічні структури всередині однієї підсистеми.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: проаналізувати погляди українських і зарубіжних лінгвістів щодо природи культурних цінностей, класифікації цінностей, взаємозв'язку системи цінностей та культури; виявити найбільш традиційні потенційно існуючі варіанти інтерпретації концептів, закріплених у польській мовній картині світу.

Одним з основних понять, що визначають специфіку культурного існування сучасної людини, є ТОЛЕРАНТНІСТЬ. У польській мовній картині світу пол. *tolerancja* (укр. *толерантність*) розуміється, в першу чергу, як повага чийось ідей, переконань, уподобань, відмінних від своїх власних. Наразі лексема найбільш уживана до релігійних, етнічних меншин, різних сексуальних орієнтацій і різних світоглядів. До семантичного поля ТОЛЕРАНТНІСТЬ належать мовні одиниці як з позитивною, так і з негативною оцінною конотацією. ТОЛЕРАНТНІСТЬ оцінюється позитивно як **моральний ідеал**. Це виражено в таких висловлюваннях: пол.: *Czy polska jest krajem tolerancyjnym? Za każdym razem, gdy pada to pytanie, orędownicy polskiej tradycji przywołują czasu tolerancji religijnej za czasów ostatnich Jagiellonów.* (укр.: *Чи є Польща толерантною країною? Кожен раз, коли виникає питання, прихильники польських традицій нагадують про годину релігійної толерантності під час останньої династії Ягеллонів.*); пол.: *Tolerancja to świetne hasło, pojmowane niestety dość wybiórczo... – napisał dziennikarz.* (укр.: *Толерантність є великий лозунг, розуміється, на жаль, дуже вибірково ... – пише журналіст.*) і таке інше. У рамках морального ідеалу толерантність також розглядається як **предмет гордості**: пол.: *Gdy u nas panowała tolerancja, w krajach anglosaskich panowało prawo antyrównościowe i dyskryminacja wielu mniejszości.* (укр.: *Коли в нас панувала толерантність, в англо-саксонських країнах панувало право нерівності та дискримінації волі меншин.*); пол.: *– Odpowiadając oburzonemu. Jestem człowiekiem o ogromnej tolerancji.* (укр.: *– Відповідаю обуреним. Я чоловік величезної толерантності.*) тощо; як **соціальний ідеал**: пол.: *Władze Wrocławia postanowiły zorganizować charytatywny koncert, który pokaże miasto jako otwarte i tolerancyjne na inne kultury.* (укр.: *Влада Вроцлава вирішила організувати благодійний концерт, який покаже місто відкритим і толерантним до інших культур.*); пол.: *Charytatywny koncert, pod nazwą «Wrocław dla tolerancji i otwartości» odbędzie się 10 grudnia na placu Wolności w stolicy Dolnego Śląska.* (укр.: *Благодійний концерт під назвою «Вроцлав для толерантності і відкритості» пройде 10 грудня в площі Свободи в столиці Нижньої Сілезії.*) і подібне. У польській МКС високе **соціальне становище** обов'язково передбачає наявність толерантності (чим вищий рівень – тим толерантніша людина): пол.: *– Razem z wieloma środowiskami: przedstawicielami różnych wyznań obecnym we Wrocławiu, przedstawicielami świata nauki, muzyki i sportu, zamyślamy naszą otwartość i tolerancję – kontynuując swoją wypowiedź prezydent.* (укр.: *– Разом з багатьма організаціями – представниками різних релігій, присутніх у Вроцлаві, представниками науки, музики і спорту – закликатимуть проявляти свою відкритість і терпимість, – продовжує свою промову президент*) тощо. Крім того, толерантність є **призна-**

ченням людини: пол.: *Panowie opowiedzieli nam o swojej wizji Polski jako kraju ludzi tolerancyjnych.* (укр.: *Панове розповіли нам про своє бачення Польщі як країни толерантних людей.*) і **властивістю, даною Богом**: пол.: *– Nie widzę w tym nic złego. To bardzo dobrze, że od najmłodszych lat uczone są tolerancji dokładnie tego samego uczył nas Jezus.* (укр.: *– Я не бачу нічого поганого. Це дуже добре, що з раннього віку вчать толерантності, так само вчив нас Ісус.*) і так далі.

З утилітарного погляду толерантність оцінюється позитивно, оскільки є **умовою нормальної життєдіяльності**: пол.: *Tolerancja i cierpliwość – te cechy pozwoliły im przeżyć wspólnie aż 50 lat.* (укр.: *Толерантність і терпіння – ці якості дозволили їм вижити разом цілих 50 років.*); пол.: *Za ten wpis Chajzer został skrzytykowany. Internauci zarzucali dziennikarzowi, że ma problem z tolerancją oraz zaakceptowaniem wszystkiego co inne.* (укр.: *За цей запис Чайзер був підданий критиці. Інтернет-користувачі звинувачують журналіста, що в нього є проблеми з толерантністю і прийняттям всього, що є різним.*) і подібне та є необхідною умовою здатності узгоджувати свої дії з вимогами моральних норм: пол.: *– Jeśli wygramy wybory, wrócimy do idei «zero tolerancji» dla bandytów – mówi Adam Hofman. Zdaniem posła, państwo powinno być bezwzględne wobec chuliganów, a PO nic nie robi w celu poprawy sytuacji.* (укр.: *– Якщо ми переможемо на виборах, ми повертаємося до ідеї «нульової терпимості» для бандитів, – говорить Адам Хофман. За словами депутата, держава повинна бути категоричною до хуліганів, і уряд не робить нічого, щоб поліпшити ситуацію.*); пол.: *– Zero tolerancji dla pedofilii – zadeklarował rzecznik Episkopatu ks. Józef Kłoch podczas dzisiejszej Konferencji Episkopatu Polski.* (укр.: *– Нульова терпимість до педофільї, – заявив прес-секретар Єпископського собору Юзеф Клох під час конференції сьогоднішніх польських єпископів.*) і таке інше.

З поняттям «приємно» гедоністичних цінностей пов'язано сприйняття толерантності як такої, що **має бути винагородження**: пол.: *Corocznie, począwszy od 19 marca 2016 roku, nagroda im. Józefa Oleksego – statuetka oraz czek – będzie trafiać do osoby odznaczającej się podobnymi wartościami, jakie reprezentował Józef Oleksy: wrażliwością społeczną, tolerancją i krzewieniem dialogu.* (укр.: *Щороку, починаючи з 19 березня 2016, премію імені Юзефа Олекси – статуетка і чек – отримує людина, що характеризується аналогічними величинами, якими володіє Юзеф Олекса: соціальною чутливістю, толерантністю та поширенням діалогу.*) і таке інше.

Толерантність може оцінюватися негативно в тому випадку, коли **отримані результати не відповідають витраченим зусиллям**. Це закріплено в значеннях висловлювань такого типу: пол.: *«Tolerancja wobec nacjonalizmu i przemocy może doprowadzić do takich wydarzeń, jakie miały miejsce 75 lat temu w Niemczech» – podkreślają antyfaszyści.* (укр.: *Толерантність до націоналізму і насильства може привести до таких подій, які мали місце 75 років тому в Німеччині, – підкреслюють антифашисти*) і таке інше.

Отже, можна зробити висновок, що концепт ТОЛЕРАНТНІСТЬ у польській МКС відрізняє наявність варіантів інтерпретації, що визначають його місце в системі цінностей: це поведінка або спосіб життя, спрямований на сприймання без агресії думок, які відрізняються від власних. У моральному аспекті – це призначення людини, одна з цілей її життя; властивість, дана Богом. Утилітарний і гедоністичний погляди зумовили потрактування концепту ТОЛЕРАНТНІСТЬ як цінності,

що закріплена в позитивній оцінній конотації мовних одиниць. З іншого боку, в утилітарній підсистемі ТОЛЕРАНТНІСТЬ може оцінюватися негативно, оскільки не завжди отримані результати відповідають витраченим зусиллям. У трактуванні концепту ТОЛЕРАНТНІСТЬ в етичній підсистемі основну роль грає об'єктна спрямованість (відповідність моральним стандартам визначається зовнішнім спостерігачем), а з утилітарного та гедоністичного погляду трактуємо даний концепт як такий, що має об'єктну спрямованість і суб'єктну спрямованість оцінки: толерантність корисна і для її носія, і для інших.

У польській МКС пол. *różnorodność* (укр. *розмаїття*) розуміється як розмаїття, багатство, універсальність, множинність. Опрацьований фактичний матеріал свідчить, що до семантичного поля РОЗМАЇТТЯ належать мовні одиниці з позитивною оцінною конотацією. Ключовою в інтерпретації поняття розмаїття є утилітарна спрямованість. РОЗМАЇТТЯ оцінюється позитивно як **умова нормальної життєдіяльності**: пол.: *Równouprawienie, promowanie różnorodności, równe szanse w życiu publicznym, kulturalnym i społecznym – oto zadania pełnomocnika prezydenta.* (укр.: *Рівність, заохочення розмаїття та рівних можливостей у суспільному житті, культурній і соціальній сферах – то завдання уповноваженого президента.*); пол.: *Różnorodność na rynku to dla klientów bogatsza oferta i większe możliwości wyboru produktów i usług dopasowanych do swoich potrzeb.* (укр.: *Різноманітність на ринку – то для клієнтів ширші пропозиції та більші можливості вибору товарів і послуг з урахуванням їх потреб.*) і подібне. Розмаїття оцінюється позитивно з гедоністичного боку, тому що воно **принносить задоволення**. Цим фактором зумовлена наявність позитивної оціночної конотації у висловлювань: пол.: *Im większa różnorodność, tym lepiej.* (укр.: *Чим більше розмаїття, тим краще.*) тощо. Як естетичну цінність розмаїття виявлено в конструкціях зі значенням «**прекрасно**»: пол.: *Nie ma na świecie drugiego tak różnorodnego kraju jak Indie. Fascynują rozmaitością przyrodniczą, kulturową i religijną.* (укр.: *Не існує другої країни у світі настільки ж різноманітної, як Індія. Зачаровує різноманітністю природною, культурною і релігійною.*) і таке інше.

Тобто концепт РОЗМАЇТТЯ в польській мовній картині світу позначає багатство, універсальність, множинність. Провідний утилітарний погляд зумовив потрактування концепту РОЗМАЇТТЯ як цінності, що закріплена в позитивній оцінній конотації мовних одиниць. В утилітарній та гедоністичній підсистемі основну роль грає суб'єктна спрямованість, оскільки в основі ціннісних суджень даного типу лежить критерій відповідності предмета або явища практичним цілям, потребам людини. В естетичній підсистемі основна роль належить об'єктній спрямованості.

МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ є одним із провідних понять, що останнім часом також визначає специфіку культурного існування сучасної людини. Пол. *wielokulturowość* (укр. *мультикультуралізм*) тлумачиться як ідея і соціальна модель, відповідно до якої суспільство має характеризуватися наявністю груп різного походження і яка сповідує різні нормативні системи. В етичній підсистемі МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ оцінюється і позитивно, і негативно. У ролі **морального та соціального ідеалу** поняття виступає в таких конструкціях: пол.: *Co prawda są i tacy, ale ty jednak radzimy zaliczyć kilka podstawowych chlub tego gigantycznego, wielonarodowego i wielokulturowego miasta.* (укр.: *Це правда, що є й інші, але ми, але ми радимо вам включити декілька підстав пишатися цим гігантським багатона-*

ціональним і мультикультурним містом.); пол.: *Wybrałam prosto dobrą szkołę dwujęzyczną, która im pokaże, że świat jest wielokulturowy, wielowyznaniowy i wielorasowy.* (укр.: *Я вибрала просто хорошу двомовну школу, яка би показала їм, що світ є мультикультурним, багатонаціональним і багатоконфесійним.*) тощо. Польський мовний матеріал також свідчить про негативну оцінку мультикультуралізму як такого, що **суперечить сутності людини**: пол.: *Ten ekstremizm jest reakcją na przemianę kulturową w Europie, na wielokulturowość.* (укр.: *Цей екстремізм є реакцією на культурні зміни в Європі, мультикультуралізм.*); пол.: *Europa zachodnia okazała się nieprzygotowana na politykę wielokulturowości, być może została wprowadzona ona zbyt szybko.* (укр.: *Західна Європа виявилася неготовою до політики мультикультуралізму, можливо, вона була введена занадто швидко.*) і подібне. Мультикультуралізм має позитивну оцінку з утилітарного погляду, оскільки вважається **умовою нормальної життєдіяльності**: пол.: *«To mój wariant pokazujący Szwecję roku 2014 jako kraj wielokulturowy, czego jestem przykładem. Mój ojciec jest bośniackim muzułmaninem, a mama chorwacką katoliczką. Ja jestem urodzony tutaj, czuję się Szwedem i z dumą reprezentuję swój kraj» – powiedział Ibrahimović.* (укр.: *«Це моя версія, що показує Швецію в 2014 році як мультикультурну країну, і я – приклад. В мене батько – боснійський мусульманин, і хорватська католицька мати. Я тут народився, я відчуваю себе шведом і з гордістю представляю свою країну», – сказав Ібрагімович.*) і таке інше.

МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ у польській культурно-ціннісній системі є цінністю, тому що виступає необхідною умовою нормальної життєдіяльності (утилітарний погляд). З утилітарного погляду МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ має суб'єктну спрямованість. Більш значущу роль для ціннісної інтерпретації даного концепту грає етичний погляд, за яким мультикультуралізм – це моральна та цінність. З етичного погляду МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ отримує об'єктну спрямованість оцінки.

Висновки. Отже, ми проаналізували семантичну структуру трьох культурно-ціннісних концептів, які отримали своє відображення в польській мовній картині світу, і з'ясували, що їх ціннісна інтерпретація залежить від декількох факторів. По-перше, різні потрактування можуть бути обумовлені різними типами ціннісних відношень, що формують чотири підсистеми загальної національної системи цінностей. Більшість розглянутих нами концептів включаються до складу трьох підсистем: утилітарної, етичної та гедоністичної. Можна припустити, що саме ці типи ціннісного відношення є визначальними в загальній системі цінностей. По-друге, варіанти ціннісної інтерпретації всередині однієї підсистеми залежать від суб'єктної або об'єктної спрямованості ціннісного відношення. Крім того, кваліфікація концепту як цінності в тій чи іншій підсистемі обумовлена особливостями змістовної структури самого концепту і взаємозв'язком із ціннісними потрактуваннями інших концептів. Питання репрезентації категорії цінності в мовній картині світу є дискусійним та потребує подальших досліджень.

Література:

1. Кузнецов Н.С. Человек: потребности и ценности / Н.С. Кузнецов. – Свердловск : Изд-во Урал. ун-та, 1992. – 145 с.
2. Кортава В.В. К вопросу о ценностной детерминации сознания / В.В. Кортава. – Тбилиси : Мецниереба, 1987. – 61 с.
3. Выжлецов Г.П. Аксиология культуры / Г.П. Выжлецов. – СПб. : С-Петербург. ун-т, 1996. – 150 с.

4. Каган М.С. Философская теория ценности / М.С. Каган. – СПб. : Петрополис, 1997. – 205 с.
5. Вендина Т.И. Русская языковая картина мира сквозь призму словообразования (макрокосм) / Т.И. Вендина. – М. : Индик, 1998. – 240 с.
6. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека / Н.Д. Арутюнова. – М. : Языки рус. культуры, 1999. – 896 с.
7. Mackiewicz J. Kategoriezacja a językowy obraz świata / J. Mackiewicz // Językowy obraz świata / Pod red. J. Bartminkiego. – Lublin : UMCS, 1999 – s. 47–57.

Гайдук Н. А. Анализ вариантов культурно-ценностной интерпретации концептов TOLERANCJA, RÓŻNORODNOŚĆ, WIELOKULTUROWOŚĆ (на материале польского языка)

Аннотация. В статье проанализированы взгляды украинских и зарубежных лингвистов относительно природы культурных ценностей, классификации ценностей, взаимосвязи системы ценностей и культуры; выявлена струк-

тура фрагментов польской языковой картины мира и ее национальных особенностей, основные модели интерпретации данных концептов.

Ключевые слова: концепт, концептуальная картина мира, языковая картина мира, функционально-семантическое поле, ценность.

Gaiduk N. Analysis of options for cultural and value interpretation of the concepts TOLERANCJA, RÓŻNORODNOŚĆ, WIELOKULTUROWOŚĆ (on the material of the Polish language)

Summary. The article analyzes the views of Ukrainian and foreign linguists on the nature of cultural values, the classification values, the relationship of values and culture; revealed the structure of fragments of the Polish language picture of the world and its national characteristics, the basic concepts of data model interpretation.

Key words: concept, conceptual picture of the world, language picture of the world, functional-semantic field, value.